

КІЛЬКА АРГУМЕНТІВ НА ЗАХИСТ РАЦІОНАЛЬНОСТІ З ОГЛЯДУ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ КАРЛА ПОППЕРА

Ольга Гончаренко

Анотація. У цій статті доводиться безпідставність критики раціональності на прикладі міркувань Ханни Арендт, Джорджо Агамбена, Зіґмунта Баумана про концентраційні табори та можливість їх перетворення у концтабірне суспільство. Спростування поглядів про зв'язок між раціональністю та концентраційними таборами здійснюється у статті на підставі поглядів Карла Поппера про відкрите суспільство та його ворогів, зокрема розрізнення двох типів соціальної інженерії – поступової та утопічної, а також розмежування раціоналізму та ірраціоналізму. З'ясовано, що, якщо концентраційні табори демонструють можливість концтабірного суспільства, то вони у своїх ознаках подібні до утопічної інженерії, яка не може претендувати на назву раціональної через відсутність будь-якої відповідальності за життя людини. Якщо оцінити дії концентраційних таборів з позицій моральності, то виявиться, що перетворення людини на звичайну річ є ірраціональним. У концентраційних таборах відсутня будь-яка відповідальність за життя людини. Жертвування найдорожчим – людиною – можна оцінити тільки як зло. І цього жертвування не можна не помітити чи не передбачити. В ірраціональності концентраційних таборів також переконує ненависть до людей, спровокована зневагою політиків до розуму, аргументації та раціонального й відповідального аналізу наслідків своїх дій. Саме ірраціоналізм зумовлює нерівність у суспільстві, оскільки призводить до поділу людства на друзів і ворогів. За таких умов політична рівність є неможливою, а антигелітаризм можна використати для виправдання вбивств. Зрештою, саме ірраціоналізм призводить до злочину. У висновку пропонується розглянути проблему концентраційних таборів у зв'язку з проблемою людини, оскільки саме від її прагнення долати межі залежить розвиток чи деградація суспільства.

Ключові слова: раціональність, ірраціональність, концентраційний табір, Ханна Арендт, Джорджо Агамбен, Зіґмунт Бауман, політична філософія, Карл Поппер.

Події ХХ століття зумовили зневіру у раціональності. Спрямованість нацизму та комунізму на «звільнення простору» від мільйонів «зайвих» людей у технологічний спосіб порушила питання про сумнівність досягнень модерного, раціонального суспільства. Для деяких мислителів ключем до розуміння його неспроможності виявилися концентраційні табори, оскільки їхня поява нібито спричинена раціональністю модерного суспільства, а відтак їхнє функціонування демонструє можливість концтабірного суспільства. Втім, у концентраційних таборах є щось, що протистоїть раціональності. Перетворення людини на використовуваний та знищуваний матеріал не може впливати з раціональних міркувань. Радикалізм дій концентраційних таборів є виявом ірраціональності. Щоб це довести, у цій статті я 1) здійснив огляд критики раціональності концентраційних таборів у працях Ханни Арендт, Джорджо Агамбена та Зигмунта Баумана та 2) спростую її на підставі розрізнення Карлом Поппером поступової та утопічної інженерії, а також дослідження ним конфлікту між раціоналізмом та ірраціоналізмом.

Критика раціональності у працях Арендт, Агамбена та Баумана

Концентраційні табори стали предметом філософських міркувань після Другої світової війни. Дискусію про них вперше порушила Ханна Арендт. Вона їх розуміла як лабораторії з перевірки переконання тоталітарних режимів, що «можливо все», та експеримент зі знищення за науково-контрольованих умов спонтанності як вираження людської поведінки та перетворення людської особистості та просто річ: «на щось таке, чим не є навіть тварина» [1, с. 490]. Попри неоднорідність німецьких та радянських систем концентраційних таборів, Арендт описала їхні спільні кроки тоталітарного панування.

Перший крок полягав у вбивстві в людині юридичної особи. Це відбувалося шляхом виведення певних категорій людей поза межі захисту закону та примушування нетоталітарних режимів до визнання беззаконня, а також виведення концентраційних таборів поза нормальну систему виконання покарань, а їхніх в'язнів – поза нормальну процедуру судочинства. Арендт звертала увагу на включення до концентраційних таборів кримінальних елементів. Це було необхідно для правдоподібності пропагандистських заяв, що концентраційні табори призначені для асоціальних елементів. Хоча злочинці принаймні зна-

ли, чому вони у концентраційному таборі, і через це зберігали залишки своєї юридичної особистості. Політичних в'язнів не охоплювало законодавство країни і юридично вони не кваліфікувалися. Третім елементом табірної населення були невинні люди, вони складали його найістотнішу категорію [1, с. 499–503].

Другий крок полягав у вбивстві в людині моральної особистості. Це відбувалося шляхом відрізання людині шляху до індивідуалістичної втечі та створення умов, за яких рішення совісті їй видаються сумнівними та двозначними. Хоча люди навіть за таких умов намагаються зберегти свою індивідуальність. Арендт описала низку «методів», якими тоталітарні режими намагались впоратися із неповторністю людської особистості: жакливі умови транспортування до таборів, гоління голови, табірний одяг, тортури. Метою цих методів є маніпулювання людським тілом задля спричинення страждань та руйнувань людської особистості. Арендт звертала увагу на раціональність катувань: їх використовували, щоб примусити людей говорити: «Таке катування, оскільки воно переслідує певну раціональну мету, має чіткі обмеження: в'язень через певний час або заговорить, або помре» [1, с. 505]. Ірраціональне катування вона вважала не систематичним: воно залежало від ініціативи психопатів.

Третій крок полягав у руйнуванні особистості, тобто руйнуванні спонтанності як здатності людини починати щось нове, виходячи з власних ресурсів. Руйнуванням особистості Арендт пояснювала відсутність у людей: опору у прямуванні до газових камер, спроб заворушень, спонтанних вбивств катів. Саме з руйнуванням особистості вона пов'язувала «громадян» тоталітарних режимів і вважала, що таких «громадян» можна створити лише у концентраційних таборах.

На думку Арендт, методи концентраційних таборів – прозорі та логічні, їхній кінцевий результат – концтабірне суспільство: «Божевільному масовому продукуванню трупів передую історично й політично зрозуміла підготовка живих трупів» [1, с. 449]. Отже, зусилля концентраційних таборів досягти «можливе все» були надзвичайно «розсудливими».

Джорджо Агамбен звернув увагу на причетність наук про людину до появи концентраційних таборів. Він розглядав концентраційні табори як надзвичайні стани, що перетворюються на правило. На його думку, концентраційні табори не виникають з нормального права, а з надзвичайного стану та законів військового стану. У концентраційному таборі питання про законність чи незаконність того, що у ньому відбувається, позбавлене сенсу. У таборах не тільки повністю призупинено

дію закону, але також не розрізнено реальність і право. Тому там можливе все. Ті, хто опинилися у концентраційних таборах, існують між виключенням і правилом, між дозволеним і забороненим. Вони позбавлені політичного статусу і повністю зведені до голого життя (bare life). Новизна концентраційного табору полягає у тому, що тепер цей інститут відокремлюється від надзвичайного стану і продовжує існувати в звичайному житті.

Правильним питанням про жахи концентраційних таборів Агамбен вважав не лицемірне запитання про те, як стало можливим здійснення таких пекельних злочинів проти людських істот, а правдиве і головне докладне дослідження того, за допомогою яких правових процедур і політичних засобів люди могли бути настільки позбавлені власних прав і переваг, що будь-яка дія, здійснена щодо до них, більше не була злочином (і тоді вже дійсно все ставало можливим) [6, с. 97]. Агамбена цікавило, як дисципліни на перетині політики і філософії, медично-біологічних наук та правознавства, спричинилися до появи голого життя і чому їх історичний розвиток призвів до безпрецедентної катастрофи, яку вони самі зовсім не здатні зрозуміти.

Агамбен міркував, якщо сутність концентраційного табору у матеріалізації надзвичайного стану з наступним створенням простору, в якому голе життя і норма досягають міри нерозрізнення, то відтворення подібної структури означає потенційну зустріч з табором, незалежно від назви, територіальної належності чи значимості здійснених там злочинів. У цій перспективі народження табору в наш час виявляється вирішальною подією-маркером політичного простору сучасності. Табір є номосом сучасності [6, с. 199].

Зигмунт Бауман вважав концентраційні табори «похмурих винаходом модерного світу», що став можливим завдяки раціональності, технології й науці [7, с. 268]. Діяльність концентраційних таборів вчений порівнював з діяльністю садівників. Це впливає з його розуміння модерної культури як культури «садівництва».

На думку Баумана, модерна культура визначає себе як проєкт ідеального життя та бездоганної організації умов життя людини. Вона конструює власну ідентичність на недовірі до природи. Фактично, вона визначає відмінність між ними через недовіру до спонтанності та своє прагнення до кращого й обов'язкового штучного порядку. Згідно з цим проєктом, всі дії є інструментальними, а всі об'єкти дій є або сприятливими, або ж такими, що чинять перешкоди [2, с. 140].

Це правда щодо німецьких та радянських систем концентраційних таборів. На думку Баумана, вони демонструють, чого можуть

досягнути раціональні й контрольовані мрії, якщо їх не стримувати і не протидіяти їм. У них обмежували, прибирали та тримали за межами суспільних кордонів тих, кого було визначено як бур'ян. Якщо ці заходи виявлялись недостатніми, їх убивали (викорчовували). Їх убивали, не тому, щоб захопити й колонізувати територію, а тому, що вони не вписувалися у схему ідеального життя. Ці убивства були актом не руйнування, а творіння. Їх ліквідовували, щоб започаткувати ідеальний світ з покірними людьми [2, с. 140].

Концентраційні табори, на думку Баумана, були би неможливими без етики покірності. На підставі досліджень Стенлі Мілгрема, він виявив, що жорстокість вчиняють не жорстокі люди, а звичайні чоловіки й жінки, які намагаються добре впоратися зі своїми звичайними обов'язками. Це означає, що жорстокість дуже сильно корелює із стосунками між владою та підлеглими. Також має значення віддаленість від жертви. Дуже легко бути жорстоким до людини, яку ми не бачимо і не чуємо. Це значно полегшує перетворення виконавців на гнобителів, а об'єктів на жертв [2, с. 215–222].

Як бачимо, філософи помітили зв'язок між концентраційними таборами та раціональністю. Втім, видається, від уваги дослідників вислизає той факт, що цей процес був би неможливим без заперечення раціональності. Як слушно зазначає Ден Стоун, є щось на диво втішне в аргументі про те, що концентраційні табори є вираженням сучасності з її наголосом на інструментальній раціональності, тому що вони в усіх випадках мають вигляд божевільня, яке не вловлюється його описом:

Теоретично концтабори можуть здаватися логічним завершенням модерну, якщо під ним розуміти безкінечне розширення державної влади та віру в «наукові» рішення соціальних «проблем». Але [...] концтабори завжди були чимось більшим, ніж модернізація. Це місця покарання, дисципліни, де актуалізується світогляд конкретних режимів [...] Є така особливість концтаборів, яку просто неможливо вловити, описуючи їх як прояви «абсолютної влади» або як «номос сучасності». Табір є продуктом модерну, але він також втілює бажання повалити раціональність: бажання відмовитися від усіх обмежень, переступити моральний закон і долучитися до своєрідного організованого божевільня [6, с. 103–104].

Якщо дії концентраційних таборів вимірювати ефективністю, то дійсно виявиться, що перетворення людини на звичайну річ за певних умов є раціональним. Втім, чи є причини радіти з такої раціоналізації, якщо б ніхто не бажав, щоб режими, які практикують такі методи, ставали ефективнішими. У цьому нас може переконати оцінка дій концентраційних таборів з огляду моральності.

Спростування критики раціональності на підставі політичної філософії Поппера

Якщо, як це вважають деякі філософи, функціонування концентраційних таборів демонструє можливість концтабірного суспільства, то його підхід до суспільного будівництва можна спробувати порівняти з двома підходами Карла Поппера до них, а саме утопічної та поступової інженерії.

Поступова чи поетапна інженерія єдино претендує на назву раціональної, оскільки передбачає визначення певної мети та відрізнєння від неї окремих цілей, які є лише засобами на шляху до неї. У царині політичної діяльності це вимагає визначення остаточної мети, обмірковування найкращих шляхів і способів його втілення, а також окреслення плану практичних дій. Поступовий інженер користується методами для пошуку і боротьби з найбільшими і найгострішими соціальними лихами задля розсудливого способу поліпшення людської долі. Проекти поступової інженерії не складні. Вони покликані досягти згоди стосовно наявних лих та засобів боротьби проти них в окремих установах на підставах розуму. Це сприяє можливості поліпшення становища демократичними методами. Поступова інженерія – це застосування поетапних експериментів всередині суспільства. Ці експерименти вузькомасштабні та не претендують на революційні зміни. Усе наше знання соціальних умов спирається на досвід, здобутий внаслідок таких експериментів. Поступовий метод соціальної інженерії дозволяє здійснювати експерименти знову і знову, постійно вносячи поправки. У такий спосіб політики починають шукати власні помилки, а не намагаються виправдати їх чи довести, що вони завжди праві. Це свідчить про впровадження наукового методу у політику.

Утопічна інженерія не претендує на назву раціональної, оскільки може мати або не мати визначення певної мети та може сподіватися або не сподіватися на її втілення. Ігнорування різниці між метою та окремими цілями, які є лише засобами на шляху до неї, зумовлює до відсутності питання про сприяння окремих цілей досягненню мети. Це означає неможливість раціональних дій. Утопічний інженер боротиметься за найбільше і найвище добро. Він це робитиме методом збільшення людських страждань шляхом насильства замість розуму. Найчастіше це призводить до диктатури. Утопічна інженерія – це застосування експериментального методу до суспільства. Експеримент має бути широкомасштабний, оскільки важливо знати, як він відіб'ється на всьому суспільстві за нормальних соціальних умов. Утопічний метод

призводить до догматичного дотримання плану, заради якого було принесено безліч жертв. Успіх експерименту може торкатися чийось могутніх інтересів. Усе це не примножує раціональності чи наукової цінності експерименту.

Поппер окремо зупинився на такій рисі утопічної інженерії як крайній радикалізм. Він пов'язував її з естетизмом як прагненням побудувати світ, що не лише трохи кращий чи раціональніший за наш, а й позбавлений усієї його потворності. Філософ пояснював, що цей естетизм має цінність лише тоді, коли його стримує розум, почуття відповідальності, гуманне прагнення допомогти ближньому. У протилежному разі – це небезпечний ентузіазм, здатний перетворитися на форму неврозу чи істерії. Поппер не вважав, що людські життя можна зробити засобами задоволення потреби митця у самовираженні. Точка зору, що суспільство повинно бути прекрасним, як твір мистецтва, дуже просто призводить до насильницьких заходів. Ірраціональне ставлення, що виникає внаслідок сп'яніння від мрій про прекрасний світ, Поппер називає романтизмом [4, с. 178–190].

Подібність ознак утопічної інженерії та концентраційних таборів є очевидною. Їхнє існування має дивну онтологію – дегуманізацію людей. Для концентраційних таборів характерна несумісність мети і засобів. У їхній ірраціональності переконує зведення існування людини до буденної статистики. Прагнення до побудови ідеального суспільства на підставі насильства демонстрували системи німецьких та радянських концентраційних таборів. Хоча, на перший погляд, нацизм і комунізм були непримиренними ворогами, у їхніх ідеологіях можна знайти подібності. Однією з них, на думку Володимира Єрмоленка, є тема колективного абсолюту, що «втілюється» в щоразу більш «партикулярних» спільнотах чи індивідах:

Якщо одна група людей є абсолютом, у якому повністю «втілюється» людство – отже, інші групи людей, зрештою, є не дуже й потрібними. Якщо ж вони цьому абсолюту заважають, вони мають бути знищені [3, с. 360].

Ще однією спільною ознакою є широкомасштабний експеримент. Метою концентраційних таборів є відтворення чогось неможливого – людини як загального типу, а не як конкретної особистості. Для цього вони потребують перенесення лабораторних умов на все суспільство, щоб усі люди ставали незначущими та однаковими. Про крайній радикалізм та естетизм концентраційних таборів також писав Бауман, коли порівнював їхню діяльність з творчістю садівників, сутність якої у

ліквідації людей, яким немає місця у проєкті ідеального суспільства. У Радянському Союзі такий «естетизм» описувала фраза «Ліс рубають, тріски летять».

Отже, якщо оцінити дії концентраційних таборів з позицій моральності, то виявиться, що перетворення людини на звичайну річ є ірраціональним. Абсолютна цінність людини як мети самої по собі зведена у концентраційних таборах до відносної цінності речі як засобу. У концентраційних таборах відсутня будь-яка відповідальність за життя людини. Жертвування найдорожчим – людиною – можна оцінити тільки як зло. І цього жертвування не можна не помітити чи не передбачити.

Цінним у цьому контексті видається також дослідження Поппером конфлікту між раціоналізмом та ірраціоналізмом, який він вважав важливою інтелектуальною й навіть моральною темою для дискусій. Філософ використовував термін «раціоналізм» у широкому розумінні, яке охоплює як емпіризм, так і інтелектуалізм, а також позначає в загальних рисах напрям пошуку способу вирішення якомога більшої кількості проблем, апелюючи радше до розуму, тобто до ясного мислення і досвіду, ніж до емоцій і поривань [5, с. 242]. У цьому значенні Поппер протиставляє раціоналізм не емпіризму, а скоріш ірраціоналізму, який наполягає на тому, що «людська природа» є переважно не раціональною, а обумовленою емоціями і пристрастями.

Поппер розрізняє дві позиції раціоналізму: критичний раціоналізм та некритичний або цілковитий раціоналізм. Критичний раціоналізм визнає той факт, що у своїй основі раціоналістичний підхід впливає з акту віри в розум. Некритичний або цілковитий раціоналізм – це підхід, якого дотримується людина, яка говорить, що вона не збирається визнавати те, що не обґрунтоване доказами або досвідом [5, с. 248–249]. Вибір між критичним та некритичним або цілковитим раціоналізмом Поппер вважав не лише інтелектуальною справою чи справою смаку, а моральним рішенням, яке «багато в чому визначає наше ставлення до інших людей і до проблем соціального життя» [5, с. 251]. Це пов'язано з тим, що раціоналізм далекий від цілковитості і самодостатності. Раціоналісти можуть відмовитися від визнання певних аргументів і не доводити їх до логічної обґрунтованості. У протилежному випадку ірраціоналізм логічно перевершить некритичний раціоналізм.

На думку Поппера, саме ірраціоналізм зумовлює нерівність у суспільстві, оскільки призводить до поділу людства на друзів і ворогів; на тих небагатих, які наділені розумом разом з богами, і більшість – обділених; на небагатих ближніх і більшість – далеких; на тих, хто

розмовляє неперекладною мовою наших емоцій і пристрастей, і тих, хто розмовляє не нашою мовою [5, с. 255]. За таких обставин політична рівність стає неможливою, а антиєгалітаризм можна використати для виправдання вбивств. Як приклад, Поппер наводить мислення Сократа, який передбачав, що недовіра чи ненависть до аргументів пов'язана з недовірою чи ненавистю до людей. Зрештою ірраціоналізм призводить до злочину.

У розумінні Поппера авторитаризм і раціоналізм неможливо поєднати, тому що в основі раціоналізації суспільства лежить ідея неупередженості та відповідальності. Раціоналізм полягає в усвідомленні того, що не слід занадто покладатися на розум, що докази не завжди вичерпують проблему, хоча вони і є єдиним засобом навчитися – якщо не абсолютно ясному баченню, то принаймні баченню, яснішому від переднього. Раціоналізм також передбачає моральний обов'язок щодо інших людей. Ірраціоналізм також може використовувати розум, втім він не має жодних зобов'язань до його використання: «Розумні люди можуть поводитися дуже нерозумно» [5, с. 245].

Критику сучасної науки Поппер заперечував. Для нього це означало повернення до закритого суспільства. Він вважав, що наукові теорії контролюються практичними висновками з них, а дослідники відповідають за те, що говорять. Лише наука гарантує людям раціональну єдність та життя у відкритому суспільстві. Заперечення моральності науки філософ спростував на підставі того факту, що у світі взагалі не існує таких речей, які не можна було б використати з недобрими намірами. Так, любов може стати засобом вбивства, а пацифізм – зброєю агресії [5, с. 264]. Саме ірраціоналізм, а не раціоналізм, несе відповідальність за ворожнечу чи агресію. Саме людина відповідальна за свої вчинки. Таким чином, раціональність – це не лише обґрунтування, це також вимога обґрунтувати чому й навіщо щось є можливим. Закид ірраціональності буде дуже переконливим, коли йдеться про людей, які розумово так підготовлені, щоб помітити помилки у власних міркуваннях і ставленні до інших людей.

Висновок. Утримання людей у нелюдських умовах і ставлення до них, як до простих речей не через безсилість чи незнання, а ясне розуміння цілі та наполегливе слідування до неї, не є раціональним. Раціональність – це не виправдання у доцільності або міркування про немислиме. Раціональність – це людяність, розум, свобода та відповідальність. Людина раціональна не тому, що наділена здатністю мислити, а тому, що зобов'язана повсякчас мислити відповідально.

Доцільнішим видається пошук зв'язку не між концентраційними таборами та раціональністю/ірраціональністю, а між концентраційними таборами та людиною. Від того, які межі має намір подолати людина, залежить доля людства.

Література

1. *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і Літера, 2005.
2. *Бауман З.* Модерність і Голокост. Київ : Дух і Літера, 2022.
3. *Єрмоленко В.* Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ : Дух і Літера, 2018.
4. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. Т.1. У полоні Платонових чарів. Київ : Основи, 1994.
5. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. Т.2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. Київ : Основи, 1994.
6. *Agamben G.* Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life. California : Stanford University Press, 1998.
7. *Bauman Z.* The Century of Camps. *The Bauman Reader* / ed. Peter Beilharz. Malden, Massachusetts : Blackwell Publishers Inc, 2001. P. 271–279.
8. *Stone D.* Concentration Camps. A Very Short Introduction. Oxford : University Press, 2019.

References

1. *Agamben G.* Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life. California : Stanford University Press, 1998.
2. *Arendt H.* Dzherela totalitaryzmu. Kyiv : Dukh i Litera, 2005.
3. *Bauman Z.* Modernist i Holokost. Kyiv : Dukh i Litera, 2022.

4. *Bauman Z.* The Century of Camps. *The Bauman Reader* / ed. Peter Beilharz. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers Inc, 2001. P. 271–279.
5. *Popper K.* Vidkryte suspilstvo ta jogo vorohy. T.1. U poloni Platonovykh chariv. Kyiv: Osnovy, 1994.
6. *Popper K.* Vidkryte suspilstvo ta jogo vorohy. T.2. Spalakh prorotstva: Hehel, Marks ta poslidovnyky. Kyiv: Osnovy, 1994.
7. *Stone D.* Concentration Camps. A Very Short Introduction. Oxford: University Press, 2019.
8. *Yermolenko V.* Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX–XX stolitt. Kyiv: Dukh i Litera, 2018.

SOME ARGUMENTS IN DEFENCE OF RATIONALITY IN THE LIGHT
OF KARL POPPER'S POLITICAL PHILOSOPHY

Olha Honcharenko

Abstract. This article proves the groundlessness of the criticism of rationality on the example of Hannah Arendt, Giorgio Agamben, and Sigmund Bauman's thoughts on concentration camps and the possibility of their transformation into a concentration camp society. The article refutes the views on the connection between rationality and concentration camps on the basis of Karl Popper's views on open society and its enemies, in particular, the distinction between two types of social engineering – gradual and utopian, as well as the distinction between rationalism and irrationalism. It is found that while concentration camps demonstrate the possibility of a concentration camp society, they are similar in their features to utopian engineering, which cannot be called rational due to the absence of any responsibility for human life. If we evaluate the actions of concentration camps from a moral standpoint, we will find that turning a human being into an ordinary object is irrational. Concentration camps bear no responsibility for human life. Sacrificing the most precious thing – a human being – can only be considered evil. And this sacrifice cannot be overlooked or ignored.

The irrationality of the concentration camps is also evidenced by the hatred of people provoked by politicians' disregard for reason, argumentation, and rational and responsible analysis of the consequences of their actions. It is irrationalism that causes inequality in society, as it leads to the division of humanity into friends and enemies. Under such conditions, political equality is impossible, and anti-egalitarianism can be used to justify murder. Ultimately, it is irrationalism that leads to crime. In conclusion, the author proposes to consider the problem of concentration camps in connection with the problem of man, since it is his desire to overcome the limits that determines the development or degradation of society.

Keywords: rationality, irrationality, concentration camp, Hannah Arendt, Giorgio Agamben, Sigmund Bauman, political philosophy, Karl Popper.

Надійшла до редакції 16 березня 2025 р.

Прийнята до друку 21 травня 2025 р.

Опублікована 1 вересня 2025 р.

Гончаренко Ольга Анатоліївна

Кафедра психології, педагогіки

та соціально-економічних дисциплін

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

вул. Шевченка, 46

м. Хмельницький

29000

Honcharenko Olha

Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard

Service of Ukraine

Shevchenko str., 46

Khmelnytskyi

29000

<https://orcid.org/0000-0002-2710-6521>

olgegoncharenko@gmail.com

<https://doi.org/10.55056/apm.7749>